

Socioterminologická koncepcia ako súčasť terminologickej práce súčasnosti

Henrieta Kožaríková, Technická univerzita v Košiciach, henrieta.kozarikova@tuke.sk

Kľúčové slová: terminológia, socioterminológia, termín, spoločnosť

Key words: terminology, socioterminology, term, society

Úvod

Súčasťou terminologickej práce je systematické zhromažďovanie pojmov, ich označovanie, opis, spracovanie a prezentácia v podobe terminologických produktov, ako terminologická banka, slovník či iná publikácia. Prístupy k terminologickej práci sa však rôznia. V teórii terminológie je možné vyčleniť dva diametrálne odlišné pohľady na prácu s termínom – **onomaziologický** (od pojmu k termínu) a **sémaziologický** (od termínu k pojmu), ktoré sa v jednotlivých časových obdobiach prehodnocujú a menia. Cieľom tohto príspevku je poukázať na rozdiely tradičného a súčasného terminologického myslenia s dôrazom na socioterminológiu, ktorá predstavuje jednu z novodobých terminologických tendencií preferujúcich skúmanie termínu neizolovane, ale priamo v komunikácii, v texte.

Terminológia

Termínom terminológia sa v praxi označujú dva, prípadne tri pojmy. Keďže tu narážame na problém polysémie, je užitočné presne rozlišovať medzi terminológiou (Masár, 1991)

- ako celkom odborných pomenovaní týkajúcich sa jednej oblasti ľudského poznania,
- ako lingvistickou disciplínou, ktorá skúma a analyzuje odborné pojmy a termíny,
- ako pomenúvaním činností súvisiacimi s terminologickou prácou – získavanie a analyzovanie slovných foriem pre konkrétnu oblasť.

V snahe vyhnúť sa viacznačnosti na označenie jazykovednej disciplíny uprednostňuje lingvistika zložené pomenovanie **teória terminológie**. *Encyklopédia jazykovedy* (1993) definuje terminológiu ako „náuku o pomenovaní pojmov v určitých odboroch, o definovaní pojmov a o tvorbe systému pojmov“. Jej hlavnou úlohou je opísať vlastnosti termínov, vypracovať všeobecné zásady ich tvorby a definícií, ako aj metodológiu zostavovania systému.

I. Masár vníma terminológiu ako „jazykovednú disciplínu, náuku o vlastnostiach, tvorbe a používaní termínov“, aj ako „súbor odborných termínov používaných v rozličných oblastiach, teda vo vede, výrobe, umení atď.“ (Masár, 2000). V centre záujmu tu stojí termín a jeho pevné miesto v príslušnom vednom odbore.

Termín *terminológia* (súbor odborných pomenovaní používaných v konkrétnom vednom odbore) sa dostáva do synonymického vzťahu s pomenovaním *názvoslovie*, *menoslovie* či prevzatým *nomenklatúra*. Nedá sa však jednoznačne hovoriť o úplnej synonymii, keďže existujú vedné odbory, v ktorých je hranica medzi terminológiou a nomenklatúrou veľmi zreteľná (Masár, 2000). Napr. v zoológii sú pomenovania ako *krídlo*, *perie*, *zobák* súčasťou zoologickej terminológie, zatiaľ čo pomenovania *lastovička*, *sýkorka*, *vrabec* patria do zoologickej nomenklatúry (Masár, 2000). Nomenklatúru je teda možné vymedziť ako súbor *názvov* určitého vedného odboru, na rozdiel do terminológie predstavujúcej súhrn *termínov* určitého vedného odboru (Masár, 1999). V istých vedných odboroch sa používa len pomenovanie terminológia, inde zasa obe pomenovania v synonymickom vzťahu a vo

vedných odboroch ako zoológia, botanika či geografia je hranica medzi terminológiou a nomenklatúrou jednoznačná.

Autonómnosť terminológie, normalizačný aspekt a orientáciu na termín ako objekt terminologickej práce zahŕňa aj definícia terminológie podľa normy **STN ISO 1087-1 Terminologická práca. Slovník** (2003). Norma rozlišuje *terminológiu 1* ako „súbor označení, patriacich do jedného odborného jazyka“ a *terminológiu 2* ako „vedu, ktorá skúma štruktúru, tvorbu, vývoj, využívanie a organizáciu terminologickej práce v rozličných oblastiach.“

V kontraste k postaveniu *terminológie ako vedy* postulovanej viedenskou tradíciou (porov. nižšie) stoja aj názory na chápanie terminológie len ako *praktickej činnosti*, ktorá si vypožičiava teoretické základy z iných disciplín, ako je lingvistiká či informatika. Juan C. Sager poníma terminológiu ako súbor praktických činností, ktoré sa vyvinuli pri tvorbe nových termínov, ich zhromažďovaní, objasňovaní a spracovaní prostredníctvom tradičných či novodobých médií (Sager, 1999). Tu sa zdôrazňuje práve potreba tvorby *teórie terminológie* ako nevyhnutnosti jej postavenia ako samostatnej vedy.

V poslednom období sa pohľad na obsah pojmu *terminológia* mení, dochádza k prehodnocovaniu preskriptívneho prístupu viedenskej školy a zvýšený dôraz sa kladie na pragmatickosť. *Terminológia* sa vníma viac zo zorného uhla interakcie so spoločnosťou „nielen ako jazykovedná, ale aj medziodborová disciplína, ktorá sa zaoberá pomenovaním pojmov a má poznávaciu, komunikatívnu a sociokultúrnu funkciu v odbornej komunikácii“ (Cibíková, 2012, s. 28).

Klasická koncepcia terminológie

Terminologické bádanie sa viaže k 30. rokom 20. st. a vzniku tzv. *viedenskej školy* na čele s Eugenom Wüsterom. E. Wüster, niekdajší zástanca esperanta, postuloval potrebu jednoznačnej profesionálnej komunikácie. Teória terminológie, ktorú vymedzil ako samostatnú vednú disciplínu (najmä voči lexikológii), vychádza z jeho vlastných skúseností ako technického inžiniera a tvorcu viacjazyčného slovníka (*The Machine Tool. An interlingual Dictionary of Basic Concepts*, 1969).

Slovník obsahoval systematicky zoradené štandardizované termíny v angličtine a francúzštine (s prílohou v nemčine) a mal slúžiť ako vzor ďalším technickým slovníkom. Už vo svojej dizertačnej práci (30. roky 19. st.) prvýkrát naznačil potrebu vypracovať systematickú metodológiu, ktorá by sa používala pri spracovávaní terminologických dát. Jeho postoje ovplyvnili aj logický pozitivizmus reprezentovaný Rudolfom Carnapom a ich myšlienka, že pojem je možné rozložiť na pojmové príznaky a vytvoriť hierarchie a pojmové štruktúry oblastí (Levická, 2007).

Základnou črtou viedenskej školy, vďaka ktorej došlo k vypracovaniu **klasickej koncepcie terminológie** (*The General Theory of Terminology*), bola orientácia na pojem (**onomaziologický prístup**) a snaha vytvoriť monosémantické termíny, ktoré by zaručovali presnú a jednoznačnú odbornú komunikáciu. Dôležitosť pripisovali tiež preskriptívnemu prístupu a snahe o normalizáciu termínov (podrobnejšie T. Cabre, 1999). Terminológia sa podľa Wüsteru má zamerať na preskripciu s cieľom vytvoriť normalizovanú odbornú slovnú zásobu pozostávajúcu z monosémantických termínov. Wüsterovskú doktrínu zosumarizovala T. Cabré práve v protiklade k lexikológii (Cabre, 1998, cit. podľa Levická, 2007):

Lexikológia

- doraz na slovo
- semaziologický prístup
- skúmanie slova v kontexte
- diachronicky a synchronicky prístup
- záujem o dynamiku slovnej zásoby

Terminológia

- priorita pojmu
- onomaziologický prístup
- nezáujem o syntax a morfológiu termínu
- nezáujem o diachroniu termínov
- snaha o normalizáciu (konzerváciu)

termínov

- deskriptívny prístup
- zostavovanie lexicografických diel na abecednom princípe
- kodifikačne a normalizačne tendencie
- zostavovanie terminografických diel na pojmovej, tematickej báze

Na toto ponímanie nadväzujú aj ďalšie školy ako *kanadská frankofónna škola* (G. Rondeau, J. Boulanger), *pražská terminologická škola* (Havránek, Hauseblas, Jedlička, Kocourek) a významné postavenie patrí aj *moskovskej terminologickej škole* (Danilenko, Lotte). Ich spoločným menovateľom je chápanie terminológie ako spojenia poznatkov z logiky, informatiky, teórie komunikácie a lingvistiky. Hlavné slovo pri určovaní adekvátnosti termínu sa priznávalo odbornému používateľovi, dôraz sa kládol na pojem a normalizačný prístup sa obmedzoval výlučne na vedu a techniku (podrobnejšie Jesenská, 2005).

Socioterminológia

Súčasná terminologická koncepcie však polemizujú s klasickou Wüsterovou teóriou a upozorňujú na zastaranosť striktného rozdelenia vedeckých oblastí, keďže dnes dochádza k prelínaniu sa odborov a ich terminológie. Výsledkom klasického terminologického bádania sú termíny a ich sémantické vzťahy, nevyjadrujú sa však žiadne iné jazykové aspekty. Termín sa skúmal izolovane, mimo kontextu, do úvahy sa nebrala jeho syntaktická vlastnosť a neprihliadalo sa ani na dynamický rozvoj slovnej zásoby odborného jazyka.

V súčasnom terminologickom myslení výrazne prevláda potreba zohľadniť textovú a sociolingvistickú dimenziu termínov. Takýto pohľad na termín mal za následok vznik nových terminologických tendencií: *socioterminologickej*, *textovej* a *prekladovej*, ktoré sa vzájomne prelínajú. Ich spoločnou črtou je skúmanie termínu v jeho prirodzenom prostredí, ktorým je odborný text. Práve textové prostredie sa považuje za nevyhnutnosť pre pochopenie významu samotného termínu a zároveň umožňuje pozorovať aj fenomén kolokability a ustálenosti v jazyku.

Za zakladateľa socioterminológie je považovaný Yves Gambier, ktorý už v roku 1987 zvyrazňoval potrebu skúmania termínov v interakcii so spoločnosťou, analogicky podľa vzoru sociolingvistiky. Vo svojom článku publikovanom v kanadskom časopise META, kde analyzuje termíny z oblasti kyslých dažďov, prvýkrát používa termín socioterminológia a poukazuje na dôležitosť terminologického výskumu v závislosti od kontaktu so spoločnosťou. Kládol si aj otázky týkajúce sa modifikácie formálnej a obsahovej stránky termínov v závislosti od používateľa a komunikačnej situácie.

Termín sa v socioterminológii nevníma ako konštantný jazykový znak, ale znak podliehajúci zmenám, ktoré vyvoláva práve interakcia s ľudskou spoločnosťou, ale aj s intrajazykovými vzťahmi na úrovni syntaxe a sémantiky. Socioterminologický výskum sa orientuje na získavanie a zhromažďovanie materiálov z diskurzívneho kontextu, zatiaľ čo Wüster narábal s termínmi zo slovníka, kde zahrnul už štandardizované jednotky. V materiáli z reálnych textov sa však nemožno vyhnúť variantnosti v závislosti od rôznych registrov odbornej komunikácie.

V norme ISO/TR 22134 (Practical guidelines for socioterminology, 2007) sa hovorí o skúmaní termínov z čisto komunikačného pohľadu a o terminológii, ktorá vychádza z praxe a je aj v praxi použiteľná. Štandardizácia termínov sa tu považuje za synchronnú a tvorí funkčný systém v určitom momente vývoja jazyka. Socioterminologická práca začína analýzou korpusových textov a selekciou termínov reálne používaných v rôznych situáciách odbornej komunikácie. Akceptuje variantnosť terminológie a „utopistickú túžbu“ monosémantiky termínu v zmysle jeden pojem – jeden termín stavia do rozporu s variantnosťou terminológie v praxi. Rozširovanie synonymie v terminológii pripisuje viacerým dôvodom, ako napr. :

1. vnímaniu pojmu z rôznych uhlov pohľadu
2. registrovej príslušnosti
3. orientácii na rozdielneho adresáta

Socioterminológovia skúmajú spoločenské podmienky, v ktorých sa termíny tvoria a používajú, zákonitosti ich cirkulácie, ako aj dôvody ich prijatia či neprijatia do tzv. oficiálne navrhovanej terminológie (Levická, 2005) Socioterminologický výskum obracia pozornosť aj na syntagmatiku termínov, čím sa dostáva k textovo a prekladateľsky zameranému výskumu terminológie.

Rozborom autentických odborných textov sa do terminológie vniesla problematika skúmania variantnosti termínov najmä na úrovni lexikálnych vzťahov synonymie, homonymie a polysémie, ktoré sa pôvodne viedenská škola snažila eliminovať a zabezpečiť tak bezporuchovú komunikáciu.

Socioterminológia je deskriptívna, zaujíma sa o pohyb termínov a ich neustály vývoj. Terminologická deskripcia v súčasnosti využíva semaziológiu, keďže získava údaje z odborných korpusov. Striktné oddelovanie sémaziologického postupu na jednej strane a onomaziologického prístupu na strane druhej je dnes už viac- menej minulosťou. Oba prístupy sú komplementárne a ich výber závisí od cieľa danej terminologickej práce (Levická, 2007).

Záver

V závere je možné konštatovať, že vývojom spoločnosti a vznikom nových vzájomne sa prelínajúcich vedných odborov je potrebné prehodnotiť aj charakter a spôsob terminologickej práce. V snahe zachytiť celistvosť odborného jazyka a analyzovať jednotlivé terminologické jednotky a ich podoby sa ako efektívny prístup javia práve novodobé tendencie terminologického myslenia zohľadňujúce reálne prostredie odbornej komunikácie.

Literatúra

CIBÍKOVÁ, Ingrid: Terminologický manažment verejnosprávnej tematickej oblasti. Žilina: EDIS, 2012. 177 s.

LEVICKÁ, Jana: Neologizmy a terminologické plánovanie. In: Neologizmy v terminológii marketingu. Bratislava: Slovenská akadémia vied 2010, s. 70 – 81.

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.

MASÁR, Ivan: Ako pomenúvame v slovenčina. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe: SJS pri SAV 2000. 60 s.

SAGER, C. Juan: A Practical Course in Terminology Processing, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990. 258 s.

ISO/TR22134: 2007 Practical guidelines for socioterminology.

ISO STN 704 01 0013: 2005 Terminologická práca. Princípy a metódy.

Resumé

Socioterminology represents one of the current approaches in terminological work. Socioterminological research deals with terms which are not isolated but used in real communication. The paper describes its positives and concentrates on comparison of general theory of terminology and current tendencies.